

УДК 930.85(32):94(37)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6\(36\)-1735-1744](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6(36)-1735-1744)

Костючок Петро Леонтійович кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри етнології і археології, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел: (0342) 59-61-87, <https://orcid.org/0000-0001-8719-8723>

Солонець Ірина Федорівна кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел: (0342) 59-60-40, <https://orcid.org/0000-0003-1853-4652>

Щербін Лілія Василівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-4456-6597>

ЄГИПТОМАНІЯ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Анотація. Єгиптоманія – це не тільки захоплення, запозичення спадщини стародавнього Єгипту, але й переосмислення єгипетської культури. Єгиптоманія притаманна не тільки для ХІХ–ХХІ ст. Після завоювання стародавнім Римом Єгипту в 30 р. до н. е. римляни були вражені єгипетською культурою, мистецтвом, релігією, традиціями. Для римської цивілізації характерно було використання в архітектурі та мистецтві єгипетського стилю, типу будівель (обеліски, піраміда Цестія). Багато обелісків були привезені з Єгипту як трофеї, а деякі були виготовлені в Римі в єгипетській манері. У римському мистецтві використовували єгипетські мотиви, зокрема, зображення сфінксів, скарабеїв, ієрогліфів та єгипетських богів у фресках, мозаїках та скульптурах. Предмети розкоші з Єгипту були у будинках заможних римлян. Єгипетські мотиви відображалися на монетах, побутових предметах. Храми, присвячені Ісіді та іншим єгипетським богам, з'являлися по всьому Риму та імперії.

Єгипетські релігійні ідеї впливали на римські вірування. Також зростала інтелектуальна зацікавленість стародавнім Єгиптом у творах істориків, філософів.

Римляни часто інтерпретували єгипетські символи та образи у власному контексті, не завжди розуміючи їхнє первісне значення. Єгиптоманія залишила помітний слід у римській культурі та мистецтві. Найбільш помітним символом єгиптоманії в Римі стало встановлення обелісків – монолітних кам'яних колон, вкритих ієрогліфами. Деякі відомі римські обеліски, які збереглися до наших днів (Латеранський обеліск, обеліск Фламінію на П'яцца дель Пополо та обеліск Монтечіторіо), залишаються важливими символами сучасного Риму, привертають увагу туристів. Єгиптоманія стала важливою складовою римської культури та архітектури, символізували могутність Риму та особисто імператора, також додавали містам, зокрема Риму, нового вигляду.

Ключові слова: стародавній Рим, стародавній Єгипет, єгиптоманія, обеліск, піраміда, Ісіда, туризм, туристичний потенціал, туристична пам'ятка.

Kostyuchok Petro Leontiyovych candidate of historical sciences, associate professor, professor of the Department of Ethnology and Archaeology, faculty of history, political science and international relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342) 59-61-87, <https://orcid.org/0000-0001-8719-8723>

Solonets Iryna Fedorivna PhD in History and Ethnology, Associate Professor Department of Ethnology and Archeology, Faculty of History, Politology and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342) 59-60-40, <https://orcid.org/0000-0003-1853-4652>

Shcherbin Liliia Vasylivna candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of World History, faculty of history, political science and international relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, [https:// orcid.org/ 0000-0002-4456-6597](https://orcid.org/0000-0002-4456-6597)

EGYPTOMANIA IN ANCIENT ROME

Abstract. Egyptomania is not only an admiration for and appropriation of ancient Egyptian heritage but also a reinterpretation of Egyptian culture. Egyptomania is not unique to the 19th-21st centuries. After ancient Rome conquered Egypt in 30 BCE, the Romans were impressed by Egyptian culture, art, religion, and traditions. The Roman civilization characteristically used Egyptian styles and types of buildings (obelisks, Pyramid of Cestius) in its architecture and art. Many obelisks were brought from Egypt as trophies, while

some were crafted in Rome in the Egyptian manner. Roman art incorporated Egyptian motifs, particularly images of sphinxes, scarabs, hieroglyphs, and Egyptian gods in frescoes, mosaics, and sculptures. Luxury items from Egypt were found in the homes of wealthy Romans. Egyptian motifs were reflected on coins and everyday objects. Temples dedicated to Isis and other Egyptian gods appeared throughout Rome and the empire.

Egyptian religious ideas influenced Roman beliefs. There was also a growing intellectual interest in ancient Egypt in the works of historians and philosophers. Romans often interpreted Egyptian symbols and images within their own context, not always understanding their original meaning. Egyptomania left a significant mark on Roman culture and art. The most prominent symbol of Egyptomania in Rome became the erection of obelisks – monolithic stone columns covered with hieroglyphs. Some well-known Roman obelisks that survive to this day (the Lateran Obelisk, the Flaminio Obelisk in Piazza del Popolo, and the Montecitorio Obelisk) remain important symbols of modern Rome, attracting tourists. Egyptomania became an important component of Roman culture and architecture, symbolizing the might of Rome and the emperor himself, and also giving cities, especially Rome, a new appearance.

Keywords: ancient Rome, ancient Egypt, Egyptomania, obelisk, pyramid, Isis, tourism, tourist potential, tourist attraction.

Постановка проблеми. Єгипетська стародавня спадщина привертала і продовжує привертати увагу з боку політиків, істориків, культурологів, туристів, поціновувачів давнини. Саме тому Стародавній Єгипет «продовжує бути всюдисущим у нашому повсякденному світі, натяками чи емоційно» [1]. Єгипет захоплював не тільки з часу походу Наполеона чи відкриття гробниці Тутанхамона у 1922 р. Корені єгиптоманії сягають часу стародавнього Риму. Власне у античному Римі вона мала кілька вимірів: поширення архітектури (єгипетські обеліски, фрески, мозаїки із зображенням єгипетських тварин і пейзажів), захоплення культами єгипетських богів (Ісиди, Осіріса, Серапіса). Стародавніх римлян приваблювали міфологія, обряди, естетика, блиск та велич стародавнього Єгипту.

Водночас у наш час такі пам'ятникові запозичення спричиняють значне переосмислення спадщини Стародавнього Єгипту і його значення для культурної архітектури античного та сучасного Риму. Більше того Рим у туристичному вимірі можна умовно сприймати не лише як один із центрів античної цивілізації, але й значний осередок ренесансу світу фараонів на європейському континенті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження єгиптоманії зарубіжної історіографії зосереджені на теоретичних аспектах

єгиптоманії як явища, транспортуванні обелісків з метою реконструювати шлях цих монументальних споруд з Єгипту до Риму, технічні нюанси [2], спорудження, встановлення [3], транспортування [4], переміщення [5], використання новітніх методик дослідження та цифровізації для розуміння функціонального призначення єгипетських споруд у міському просторі стародавнього Риму (віртуальний меридіан Августа, 3D-інтерпретація) [6–7].

Науковці вивчають історії кожної єгипетської пам'ятки у стародавньому Римі, оскільки «кожен акт привласнення додавав ще один рівень значення до пам'ятки, і саме через усвідомлення цих «перших життів» отримують розуміння та знання про його подальше повторне використання та демонстрацію [8].

Явище єгиптоманії розглядається дослідниками у різних ракурсах, зокрема, міждисциплінарному, представники якого переконані, що починаючи з першого тисячоліття до нашої ери, єгипетські речі та концепції присутні у різноманітності місць упродовж усієї європейської історії та «матеріальна та інтелектуальна присутність Єгипту лежить в основі західної культури, релігії та мистецтва від античності до сьогодення» [9].

Відзначення ювілейних дат дешифрування ієрогліфів, відкриття гробниці Тутанхамона спричиняють нові інтерпретації єгиптоманії, зокрема в епоху античності. В українській історіографії Н. Венгер вивчила єгиптоманію як субкультуру XIX–XXI ст. [10]. У дослідженні О. Петречка відображено поширення у стародавньому Римі культів єгипетських богів, зокрема богині Ісиди [11].

Мета статті – дослідження особливостей єгиптоманії у стародавньому Римі.

Виклад основного матеріалу. Захоплення культурою та історією стародавнього Єгипту називають єгиптоманією.

На думку, єгиптолога Ж.-М. Гумберта, «єгиптоманія – це не просто інтерес до Єгипту, а радше глибока любов до всього єгипетського, що охоплює безліч тематично дуже різноманітних аспектів» [12]. Згідно його тверджень слово «захоплення», яке часто використовується для опису впливу спадщини давньоєгипетського світу на Захід, чудово ілюструє його надзвичайну особливість: «Це була фасцинація, викликана оригінальністю сфери, яка тривалий час залишалася віддаленою, а то й недоступною, і яка продовжувала зростати в міру її відкриття та наукового дослідження після народження єгиптології» [13]. Дослідники вважають, що єгиптоманія виникла ще в античності, але сам термін використовується з 1797 р. [14].

Важливим елементом використання та адаптації єгипетської стародавньої культурної спадщини у житті Риму стало підкреслення власної величі у тодішньому світі.

Історики вважають захоплення Римом Птолемеївського Єгипту як важливу та далекосяжну подію в сучасних геополітичних відносинах сил, так і поворотний момент в єгипетській та римській історії та культурі. Єгипет був джерелом багатьох визначних продуктів та розробок, що поширилися по всій Римській імперії, включаючи поширення популярних божеств, таких як Ісіда та Сарапіс, а також романтичних уявлень про буколічний спосіб життя, що відбувався в нілотських ландшафтах [15]. Серед римських провінцій Єгипет займав привілейоване місце настільки, що можна було говорити про єгиптоманію серед римлян.

Рим здавна володіє значним туристичним потенціалом. У Римі багато єгипетських пам'яток [16]. Серед них виділялися піраміди та обеліски. Піраміда Цестія, яка стоїть біля Порто Сан-Паоло, була побудована між 18 і 12 р. до. н. е. як гробниця для претора Гая Цестія. Також існувала піраміда під назвою «Піраміда Ромула».

Рим залишається містом, у якому локалізується найбільша кількість обелісків у світі, як туристичних принад. В італійській столиці розташовано тринадцять обелісків, це найбільше за межами Єгипту. Кожен обеліск має свою історію та дорогу до Риму.

Обеліск – це тонкий пам'ятник у формі піраміди, який використовувався у сакральній архітектурі Стародавнього Єгипту.

Обеліски розташовували по обидва боки від головного входу в храми перед зображеннями фараонів. Ці “хмарочоси минулого” (за виразом Л. Хабачі) склалися з трьох частин: постамент, чотиригранний стрижень, що звужується до верху, розрив схилу на вершині для отримання форми піраміди, пірамідіон.

Єгиптяни називали їх текхен, греки – obeliskos, що означало «малі загострені колони». Для відображення сонячних променів пірамідіон іноді покривали золотом або електрикумом – природним сплавом золота та срібла. До речі, у 2023 р. на Луксорському обеліску у Парижі у результаті унікальної реставрації було встановлено позолочений наконечник з нержавіючої сталі, прикріплений до кінця піраміди, на висоті 33 метри над землею [17].

Єгиптяни називали пірамідіон бенбен. Бенбен у єгипетській міфології – це первісний курган, що виник з Нун, первісного океану, і на якому вперше з'явилося сонце. Грані обелісків прикрашали написи та зображення. Витягнута форма і вертикальність обеліска уособлювала скам'янілий промінь сонячного світла. Також існує версія, згідно якої обеліски ототожнюються з символом родючості. Його вертикальність також символізує душу, яка піднімається до неба після смерті, звідси й використання обеліска в некрополістиці.

Як і піраміди, обеліски є унікальними єгипетськими пам'ятниками. Споруджені вперше за П'ятої династії у м. Геліополіс, поширились в епоху Середнього царства, обеліски досягли своєї впізнаваної форми у період Нового царства [18]. За правління Птолемея IX Сотера II був збудований останній обеліск для храму, присвяченого богині Ісіді, на острові Філі. З релігійних чи естетичних причин обеліски спочатку встановлювали парами біля входу до давньоєгипетського храму, за винятком єдиного «Латеранського» обеліска, замовленого Тутмосом III [19]. Проте на території Єгипту залишилося найменше обелісків. Незважаючи на складність логістики транспортування (до сьогодні існують дискусії про те, як відбувалося переміщення обелісків), саме ці колони стали популярними за межами Єгипту. Вони були трофеями, подарунками, частиною історії, яку правителі прагнули привласнити собі [20].

Перший обеліск, встановлений у Римі, був привезений імператором Августом. Цей геліопольський обеліск з червоного граніту, будівництво якого було завершено за правління Рамзеса II, перевезли з Єгипту на кораблі завдовжки близько тридцяти метрів [21]. У 357 р. імператор Констанцій II наказав перенести обеліск з Карнакського релігійного комплексу до Риму.

Великі обеліски розміщувалися в римських цирках, де вони прикрашали спину – центральний бар'єр, навколо якого відбувалися перегони на колісницях. Таким чином обеліски зберігали свій характерний зв'язок із сонцем, оскільки для римлян такі перегони уособлювали траєкторію руху Аполлона, бога сонця, по небу [22].

На хребті Цирку Нерона стояв обеліск, привезений до міста Калігулою у 37 р. Пліній Старший датував цей обеліск Середнім царством і був замовлений сином фараона Сенусрета [23].

Обеліск Августа відомий як обеліск Фламінію стоїть посеред площі П'яцца дель Пополо, біля входу до історичного центру міста. Обеліск Мінерви (площа Мінерви) прибув до Риму разом з обеліском Пантеону та обеліском Догалі.

Обеліск Пантеону (П'яцца делла Ротонда) був виготовлений за часів Рамзеса II та перевезений до Риму імператором Доміціаном, який розмістив його як прикрасу Храму Ісіді разом з обеліском Мінерви та обеліском Догалі.

Обеліск Пінціо був збудований за правління імператора Адріана на честь Антіноя і спочатку розміщений у Єгипті; Геліогабал наказав перенести його, щоб прикрасити спину цирку Вара у своїй заміській резиденції. Обеліск Антіноя – єгипетський обеліск римського періоду: ієрогліфи, що його прикрашають, розповідають про смерть Антіноя, його обожнювання та посвяту в шанувальників богів.

Релігійні культи та містичні релігії із стародавнього Єгипту також були прийняті та інтегровані у римську релігію. Одним з найпомітніших і найважливіших культів був культ Ісиди, дружини-сестри Осіріса, яка зображувалась із треном на голові [24, с. 115], єгипетської богині материнства, магії, зцілення та мудрості. Ісіда серед єгипетських богів та богинь була найбільш шанованою в римському світі, «богиня з тисячею імен».

Її щодня шанували запалюванням священного вогню та співом священних гімнів. Культ Ісиди поширився у II ст. до н.е. у стародавньому Римі, він був містичний, щоденні ритуали відкривалися лише посвяченим [25]. Храм Ісиди був частиною більшого храмового комплексу, також присвяченого богу Серапісу.

Важливим днем року в римському культі Ісиди було 5 березня. Свято, яке проводилося на її честь, називалося *Navigium Isidis* і мало на меті відзначити щорічне відновлення морського судноплавства після того, як море було закрито для судноплавства упродовж чотирьох з половиною місяців. Під час свята велика процесія прямувала до берегів Тибру, де спускали на воду човен, присвячений богині. Багато міст, що залежали від морської торгівлі, такі як Помпеї, зверталися до Ісиди за захистом від примх Нептуна. Один з найкраще збережених храмів Ісиди розташований у Помпеях.

Висновки. Таким чином, єгиптоманія у стародавньому Римі – це унікальне явище з точки зору історії, культури, туризму. Попри значний історичний та туристичний потенціали єгиптоманія стала важливою складовою римської культури та архітектури, символізували могутність Риму та особисто імператора, також додавали містам, зокрема Риму, нового вигляду. Рим залишається містом, у якому знаходиться найбільша кількість єгипетських обелісків у світі.

Література:

1. Lavier M.-C. Egyptomanie : conférence du 8 octobre 2009. URL: <https://www.lesamisdulouxor.fr/2009/10/les-mille-et-un-visages-de-legyptomanie/>
2. Buchner E. Ein Kanal für Obeliskten: neues vom Mausoleum des Augustus in Rom. *Antike Welt*. 1996. 27(3). P. 161–168.
3. Kato A. How Obelisks Were Constructed, Moved, Shaped, and Erected in the Ancient Egypt. *Archaeological Discovery*. 2021. 9. P. 16–51. doi: 10.4236/ad.2021.91002.
4. Hemphill R. Le transport de l'obélisque du Vatican. *Études françaises*. 1990. 26 (3). P. 111–116. <https://doi.org/10.7202/035829ar>
5. Dibner B. Moving the Obelisks:: A Chapter in Engineering History in which the Vatican Obelisk in Rome in 1586 was Moved by Muscle Power. Pickle Partners Publishing. 2017.
6. Virtual Meridian of Augustus: Presentation at the Vatican's Pontifical Academy of Archeology. URL: <https://idialab.org/virtual-meridian-of-augustus-presentation-at-the-vaticans-pontifical-academy-of-archeology/>

7. Frischer B. New Light on the Relationship between the Montecitorio Obelisk and Ara Pacis of Augustus. *Studies in Digital Heritage*. 2017. 1. P. 18–119. <https://doi.org/10.14434/sdh.v1i1.23331>
8. Swetnam-Burland M. Aegyptus Redacta: The Egyptian Obelisk in the Augustan Campus Martius. *The Art Bulletin*. 2010. 92 (3). P. 135–153. <https://doi.org/10.1080/00043079.2010.10786124>
9. Versluys Miguel John. *Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. <https://doi.org/10.1515/9783110565843>
10. Венгер Н. Єгиптоманія як субкультура XIX–XXI ст. Сучасні дослідження з німецької історії, 2022. Вип. 48 (Грудень). С. 90–100. <https://doi.org/10.15421/312021-2208>
11. Петrenchко О. П. Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I - на поч. III ст. н. е.: від "відновленої" Республіки до сенатської монархії. Львів, 2009. 396 с.
12. Humbert J.-M. «Plaidoyer pour l'égyptomanie, ou comment s'appropriier une Égypte fantasmée». *Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency*, edited by Miguel John Versluys, Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. P. 39–52. <https://doi.org/10.1515/9783110565843-005>
13. Humbert J.-M. «Plaidoyer pour l'égyptomanie, ou comment s'appropriier une Égypte fantasmée». *Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency*, edited by Miguel John Versluys, Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. P. 39–52. <https://doi.org/10.1515/9783110565843-005>
14. Humbert J.-M. «Plaidoyer pour l'égyptomanie, ou comment s'appropriier une Égypte fantasmée». *Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency*, edited by Miguel John Versluys, Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. P. 39–52. <https://doi.org/10.1515/9783110565843-005>
15. A Companion to Greco-Roman and Late Antique Egypt. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118428429>
16. Marcussen W. Héritage Égyptien de Rome. URL: <https://www.worldhistory.org/trans/fr/2-1509/heritage-egyptien-de-rome/>
17. Achèvement de la restauration de l'obélisque de Louxor avec la pose d'une pointe au sommet du pyramidion URL: <https://www.culture.gouv.fr/regions/drac-ile-de-france/actualites/actualite-a-la-une/achevement-de-la-restauration-de-l-obelisque-de-louxor-avec-la-pose-d-une-pointe-au-sommet-du-pyramidion>
18. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? URL: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>
19. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? URL: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>
20. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? URL: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>
21. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? URL: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

22. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? URL: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

23. Pline L'ancien. Histoire naturelle. URL: <https://remacle.org/bloodwolf/erudits/plineancien/livre36.htm>

24. Кемпбелл Д. Богині. Таємниця жіночої божественності. Львів, 2025. 320 с.

25. Hackworth Petersen L. 'he Places of Roman Isis: Between Egyptomania, Politics, and Religion', Oxford Handbook Topics in Classical Studies (online edn, Oxford Academic, 1 Apr. 2014), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.128>

References:

1. Lavier M.-C. Egyptomanie : conférence du 8 octobre 2009. Retrieved from: <https://www.lesamisdulouxor.fr/2009/10/les-mille-et-un-visages-de-legyptomanie/>

2. Buchner, E. (1996). Ein Kanal für Obeliskten: neues vom Mausoleum des Augustus in Rom. Antike Welt, 27(3), 161-168.

3. Kato, A. (2021) How Obelisks Were Constructed, Moved, Shaped, and Erected in the Ancient Egypt. Archaeological Discovery, 9, 16-51. doi: 10.4236/ad.2021.91002.

4. Hemphill, R. (1990). Le transport de l'obélisque du Vatican. Études françaises, 26(3), 111–116. <https://doi.org/10.7202/035829ar>

5. Dibner, B. (2017). Moving the Obelisks:: A Chapter in Engineering History in which the Vatican Obelisk in Rome in 1586 was Moved by Muscle Power. Pickle Partners Publishing.

6. Virtual Meridian of Augustus: Presentation at the Vatican's Pontifical Academy of Archeology. Retrieved from <https://idialab.org/virtual-meridian-of-augustus-presentation-at-the-vaticans-pontifical-academy-of-archeology/>

7. Frischer, B. (2017). New Light on the Relationship between the Montecitorio Obelisk and Ara Pacis of Augustus. Studies in Digital Heritage, 1(1), 18–119. <https://doi.org/10.14434/sdh.v1i1.23331>

8. Swetnam-Burland, M. (2010). Aegyptus Redacta: The Egyptian Obelisk in the Augustan Campus Martius. The Art Bulletin, 92(3), 135–153. <https://doi.org/10.1080/00043079.2010.10786124>

9. Versluys, Miguel John. (2020). Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency, Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. <https://doi.org/10.1515/9783110565843>

10. Venher, N. (2022). Iehyptomaniiia yak subkultura XIX–XXI st. [Egyptomania as a subculture of the 19th–21st centuries]. Suchasni doslidzhennia z nimetskoi istorii – Modern studies in German history. Vyp. 48, 90-100. <https://doi.org/10.15421/312021-2208> [in Ukrainian].

11. Petrechko, O. (2009). Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I - na poch. III st. n. e.: vid "vidnovlenoi" Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the 1st - early 3rd centuries AD: from the "restored" Republic to the senatorial monarchy.]. [in Ukrainian].

12. Humbert, J.-M. (2020). «Plaidoyer pour l'égyptomanie, ou comment s'approprier une Égypte fantasmée». Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency, edited by Miguel John Versluys, Berlin, Boston: De Gruyter, p. 39–52. <https://doi.org/10.1515/9783110565843-005>

13. Humbert, J.-M. (2020). «Plaidoyer pour l'égyptomanie, ou comment s'approprier une Égypte fantasmée». Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency, edited by Miguel

John Versluys, Berlin, Boston: De Gruyter, p. 39–52. <https://doi.org/10.1515/9783110565843-005>

14. Humbert, J.-M. (2020). «Plaidoyer pour l'égyptomanie, ou comment s'approprier une Égypte fantasmée». Beyond Egyptomania: Objects, Style and Agency, edited by Miguel John Versluys, Berlin, Boston: De Gruyter, p. 39–52. <https://doi.org/10.1515/9783110565843-005>

15. A Companion to Greco-Roman and Late Antique Egypt. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118428429>

16. Marcussen W. Héritage Égyptien de Rome. Retrieved from: <https://www.worldhistory.org/trans/fr/2-1509/heritage-egyptien-de-rome/>

17. Achèvement de la restauration de l'obélisque de Louxor avec la pose d'une pointe au sommet du pyramidion. Retrieved from: <https://www.culture.gouv.fr/regions/drac-ile-de-france/actualites/actualite-a-la-une/achevement-de-la-restauration-de-l-obelisque-de-louxor-avec-la-pose-d-une-pointe-au-sommet-du-pyramidion>

18. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

19. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

20. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

21. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

22. Faenza B. Pourquoi reste-t-il si peu d'obélisques en Égypte ? Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/egypte-ancienne-pourquoi-reste-t-il-si-peu-obelisques-en-egypte-culture-histoire-art-patrimoine>

23. Pline L'ancien. Histoire naturelle. Retrieved from: <https://remacle.org/bloodwolf/erudits/plineancien/livre36.htm>

24. Kempbell, D. (2025). Bohyni. Taiemnytsia zhinochoi bozhestvennosti [Goddesses. The Mystery of Feminine Divinity]. [in Ukrainian].

25. Hackworth Petersen, L. 'The Places of Roman Isis: Between Egyptomania, Politics, and Religion', Oxford Handbook Topics in Classical Studies (online edn, Oxford Academic, 1 Apr. 2014), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.128>